

MOLLA HÜSREV'İN İLMİ ÇEVRESİ VE ŞAHSİYETİ (*)

Doç. Dr. Murtafa KORLAELÇİ

Büyük alimin ilmî çevresi ve şahsiyetini, imkanlar ölçüsünde ve her türlü iddiadan uzak olarak belirtmeye çalışırsak, üç bölümde ele almanın uygun olacağı inanındayız.

I— Molla Hüsrev'i yetiştiren çevre

- a) Hocaları
- b) Padişahlar

II— Molla Hüsrev'in ilmî şahsiyeti

III— Molla Hüsrev'in yetiştirdiği öğrenciler

I— Molla Hüsrev'i yetiştiren çevre :

a) Hocaları: Devrinin öğrencileri gibi şüphesiz Molla Hüsrev de, birden çok hocadan ders almıştır. Bunlar arasında, Burhaneddin Haydar Herevî (Heratî) (?-830/1476), Molla Yegan (?-1436) ve Şeyh Hamza sayılabilir.

Alimimiz üzerinde en fazla etkisi olduğu sanılan hocası Mevlânâ Burhaneddin Haydar Herevî (?-830/1476), Saâdeddin Taftâzânî'nin (1322 ? -1394) öğrencisidir. Hocasının Keşşaf'a yazdığı şerhe bir haşiye yazıp, Seyyid Şerif Cürcanî'nin (740/1339-816/1413) yaptığı itirazlara da gerekli cevaplar vermiştir (1).

Haydar Herevî, Çelebi Mehmet (1389 ? -1421) devrinde bir isyana liderlik eden Şeyh Bedreddin'i (?-823/1420) ilmî yönden susturup hakettiği cezasını kendisine kabul ettiren oldukça âlim bir zat idi. Nakledildiğine göre Şeyh Bedreddin yakalanınca, Sultan Çelebi Mehmed'in bulunduğu Serez'e gönderilir. «Kendisi Rume-

(*) 15 Mart 1985'te Erciyes Üniversitesince Kayseri'de düzenlenen «Molla Hüsrev Kongresi»ne tebliğ olarak sunulmuştur.

1. Mecdî Efendi, Şekayık-ı Numanipe Tercümesi, İst. 1269, s. 83.

li fâtiHLeri evlâdından ve yüksek âlim ve mütefekkir bir şahsiyet olduğundan derhal öldürülmedi. Sultan Çelebi Mehmed bu hususta ulemânın fetva vermesini emretti.

Bedreddin'in yapmış olduğu hareketin islamiyete uygun olup olmadığı ve cezasının ne olması lazım geleceği alimlerden müteşekkil bir heyetten soruldu. Suçlu olduğu tesbit olunarak ulemâdan Heratlı Mevlânâ Haydar, bu mesele üzerine Bedreddin ile ilmi münakaşa yaptı ve nihayet cemiyet nizamını bozmağa çalışan Bedreddin'i ilzam etti ve vermiş olduğu fetva üzerine -ki rivayete göre Bedreddin'in kendisi de bunu kabul etmişti- Bedreddin Serrez pazarında bir dükkanın önünde asıldı ve malları varislerine verildi (823/1420). (...) Çünkü Heratlı Fetvasında «şeran katli helal fakat malı haramdır,» demişti» (2).

Görüldüğü gibi hukukî hükümleri yetkili alimlerden isteyerek hareket eden padişahlar, önde gelen ilim adamları ile devamlı ilişki içindeydiler. Eğitim için de çok büyük yatırım yaptılar. Bu bakımdan, devrinin en büyük âlimlerinden biri olan Molla Hüsrevi'nin çevresini belirtirken, beraber çalıştığı iki padişahı, konumuzla ilişkisi oranında kısaca belirtmenin zait olmayacağı düşüncesindeyiz.

b) Pâdişahlar : Gerek II. Murad (1404-1451), gerekse Fatih Sultan Mehmed (1432-1481), ilim ve ilim adamına son derece ehemmiyet veren padişahlardandı. Oğlu küçük Sultan Mehmed'in eğitim ve öğretimini temin için yetenekli hoca arayan II. Murad, o yıl hac vazifesini ifa eden müderris (profesör)lerden Molla Yegân kendisini ziyarete geldiği zaman, ona; «o diyârdan bana hediye olarak ne getirdin?», diye sorar. Molla Yegân da; «Gürânî ismi ile anılan büyük bir alim getirdim», der. Dışarda bekleyen Molla Gürânî'yi Padişah'a takdim eder. İlim adamlarına gereken saygı ve alakayı gösteren II. Murad, O'nu Bursa'daki Kaplıca Medresesi'ne tayi neder. Daha sonra, Molla Gürânî'deki ilmi otoriteyi gören padişah, O'nu oğlu Sultan Mehmed'in eğitimi ile görevlendirir.

Küçük şehzade, o ana kadar gönderilen hocalardan hemen hiçbirinin disiplinine girmemiş, K. Kerim okumayı da ihmal et-

2. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ank. 1982, s. 365.

mişti. Bu durumu gayet iyi bilen II. Murad, Gürânî'yi Manisa'ya gönderirken eline bir değnek verip, gerekirse öğretim için bu değneği kullanmasını emretmişti.

Molla Gürânî Manisa'ya vardığı zaman küçük Sultan Mehmed, değneği niçin getirdiğini hocaya sorar. Gürânî de; «bunu baban gönderdi; şayet okumamakta ısrar edersen dayak atacagım», der. Küçük şehzade istihzâ ile hocaya karşı güler. Bunun üzerine Gürânî II. Murad'ın emrini yerine getirir. Kuvvetli bir dayak atar. Bu sefer için ciddiyetini anlayan Sultan Mehmet kısa zamanda K. Kerimi ve diğer bilgileri öğrenir. Oğlunun, istediği yönde yetişmeye başladığını gören II. Murad, Molla Gürânî'ye bol ganımet verir (3).

Bundan sonra ,Sultan Mhemed hemen her işinde hocası ile istişâre etmekte, ilim ve âlim sevgisi her geçen gün biraz daha artmaktadır. Artık Akşemseddin'e, Molla Hüsrev'e, Ali Kuşçu ve Hocazade gibi alimlere içten bağlıdır. Ordu kurmayları ile, ilim ordusu kurmaylarını dâimâ bir arada bulunduran Sultan Mehmed bazı savaş kararlarını bunlarla beraber vermeye başlar. İstanbul muhasarasında toplanan savaş meclisinde Vezir-i Azam Çandarlı Halil Paşa geri çekilme fikrindeyken, başta Fâtiş Sultan Mehmed olmak üzere «büyük ve kahraman veliyyullâh Akşemseddin'le Molla Gürânî, Molla Hüsrev ve Zaganos Mehmed Paşa gibi birçok mühim şahsiyetler Fâtiş'le beraber» (4) muhasaranın fethine kadar devam etmesini isterler. Muhasaranın ilânı üzerine Akbıyık Dede, mutasavvıf ve hekim Akşemseddin, Molla Gürânî ve büyük alim Molla Hüsrev askerin içine dağılarak fetih propagandası yapmışlardır (5).

Fethi takibeden günlerde, Fatiş Mehmed'in patrike bazı imtiyazlar verip, Rum ricâline iltifat göstermesi «Sadr-ı Âzam ile erkân ve ulemâca hoş görülmüyordu. Vakit geçmeden bir netice almak üzere ulemâ ve şüyüh bazı iltimaslara başvurular. Hatta Akşemseddin Efendi, ayağına kadar gelen Fâtiş'e ihtirâm etmemiş iki bin altın ihsanını da reddeylemişti. Bundan dolayı gücenmiş olan Sultan Mehmed Han, hıni avdette Veliyy-üd-din Zade

3. Mecdi Efendi, a.g.e., ss. 102-104.

4. İsmail Hami Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I, İst. «t. y.», s. 250.

5. İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s. 238.

Ahmed Paşa ile dertleşmiştir. (Bu olay üzerine) ulemânın emsâl ve igbirarının (kırgınlığının) esbabını anladı. Yani Osmanlı erkân ve ulemâsının, kayserliğe ve Rumlara fazlaca meyl-i Pâdişahi olmasından dolayı mebur ve endişnâk olmalarını öğrendi. Buna çok ehemmiyet vermiş olmalıdır ki teminât-ı fi'liyye olarak kayserlik erkânının kellelerini fedâ etti. Lakin öteden beri bu babta fesat başı bildiği Halil Paşa'nın kellesini de onlara kattı» (6).

Devletin ve milletin geleceği için gereken tavrı göstermekten hiç çekinmeyen ilim adamlarımızın Fatih üzerindeki etkisi böylece kendini göstermişti, denilebilir.

Her gittiği yere ilim ve irfânı da beraberinde götüreren Osmanlı Devleti, İstanbul'u alır almaz sekiz kiliseyi medreseye, Ayasofyayı da camiye çevirmiş, «boşalan papaz odalarını da medrese haline getirmişti (7). İlk müderris olarak da Molla Hüsrev'i tayin etmişti» (8). İlim ve ilim adamlarına son derece ehemmiyet veren Fâtih kısa zamanda, kendi adıyla anılan caminin etrafında büyükbir ilim yuvası olan Sahn-i Semân Medreseleri'ni yaptırdı. Sahn-i Semân Medreseleri'nin programının dolayısıyla «Osmanlı İlmiye Teşkilâtı»nın, yeniden tesis edilmesinde, başta Fâtih'in kendisi olmak üzere Vezir-i Azam Mahmut Paşa, Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu çok büyük rol oynamışlardır (9). Ana dersleri, program ve vakfiyesine koydurmuş olan Fâtih yalnız konularını ve ilim dallarını değil, hangi ilim dalında hangi kitabın okunması gerektiğini de açıklamıştır (10).

Fatih'in yaptırmış olduğu «bu sekiz medresenin her birinin on dokuz odası vardı. Sekiz müderristen her birinin, birer odası ve elli akçe yevmiyesi vardı; bundan başka beşer akçe yevmiye ile bir oda ve ekmek ve çorba verilmek üzere medreseden her birine birer müd (müzakereci-asistan) verildi. Her medresenin on beş odasına ikişer akçe yevmiye ve imarettен ekmek ve çorba verilmek üzere birer danışmend konuldu, geri kalan iki oda da kapıcılarla ferraş denilen süpürgeciye tahsis olundu.

6. Taha-Zâde Ömer Faruk, Tarih-i Ebu'l-Faruk, C. II, İst. 1328, s. 24.

7. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ank. 1965, s. 5.

8. Dr. Cahit Baltacı, Osmanlı Medreseleri, İst. 1976, s. 474.

9. A.g.e., ss. 46-47.

10. Prof. Dr. Hüseyin Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İst. 1983, s. 77.

Muïdler medrese talebelerinin (danışmendlerin) hem inzibatı ile alakadar ve hem de müderrisin okuttuğu dersin iadesi, yani müzakeresi ile meşgul olacaklardı. Muïdler danışmendlerin en liyâkatli olanları arasından seçilecekti. (...) Sekiz medresedeki odaların mecmuu yüz elli iki idi» (11).

Fransız tarihçi Robert Martrant'a göre ise bu medreselerde «toplam 300 oda vardı. Her odada 4 veya 5 talebe kalırdı. Her oda için bir odacı vardı. Ulemâya gelince onların yemeklerini yedikleri ayrı binaları vardı. Ayrıca zenginlerin, fakirlerin, sefillerin ve muhtaçların günde iki defa yemek yemelerine yarayan 70 kubbeli bir de mutfak vardı. Medresenin hemen yakınında bir kervansarây bulunuyor, bu kervansarâyın da 3000 hayvanı barındıran bir ahır vardı» (12).

Asrının en güçlü eğitim teşkilatını kurmuş olan Fâtih'in bu medreselerinden, çok sayıda ilim adamı yetişmiştir. Bu devirde Padişah'ın büyüklüğüne yakışır hocalar, hocaların büyüklüğüne yakışır öğrenciler görülmektedir. Bu devrin hoca-talebe ilişkisini, Molla Hüsrev'e geçmeden önce Padişah'la hocası Molla Gürânî arasında da görmekteyiz.

Her gece sabaha kadar Kur'an-ı Kerimi hatmeden (13) ve ağaran sakalını dâimâ siyaha boyayın (14) Molla Gürânî, talebesi Fâtih Sultan Mehmed'in vezirlik teklifini; «Bu benim şânıma uygun değildir» (15) diyerek reddetmiştir. Rivayete göre Molla Gürânî, Padişah'a ve vezirlere isimleriyle hitabederdi. Merhaya el vermeyip, selâm ve kelamda bu taifeye baş eğmezdi. Hatta Padişah'la karşılaştığında Onun önünde asla eğilmez, sadece musâfaha (el sıkamak) ile yetinirdi. Bayram günlerinin dışında, davet olunmadan padişahın yanına gitmezdi (16).

Molla Hüsrev, yukarıda cüz'î olarak sergilemeye çalıştığımız böyle bir çevrenin içinde yetişmiş bir alimdi. Bu kısa bilgilerden sonra büyük alim Molla Hüsrev'in ilmî şahsiyetini belirtmeye geçebileceğimiz kanısındayız.

11. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 7-8.

12. Robert Martrant, *La vie quotidien à Constantinople au temps de Soltiment le Magnifique et de successeur*, Paris 1965, s. 228.

13. Mecdî Efendi, a.g.e., s. 106.

14. A.g.e., s. 107.

15. A.g.e., s. 104.

16. A.g.e., s. 107.

II— Molla Hüsrev'in İlmî Şahsiyeti

Asıl adı Mehmed b. Feramerz (Ferâmürz) b. Ali olan Molla Hüsrev, Yozgat civarındaki Yerköy'e bağlı Kargın köyünde bulunan türkmenlerin Varsak kabilesindedir (17). Yukarıda adigeçen büyük alimlerin yetiştirdiği Hüsrev, ilk defa Edirne'deki Şah Melik Medresesine tayin edildi. Bu medresede tedrisâtı devam ettirirken Saâdeddin Taftâzânî'nin «Mutavvel» isimli eserine haşiyeler yazdı. Rivayete göre tesadüfen Anadolu'ya gelen meşhur alim Ahmed Kırîmî, o devrin ilim merkezlerinden biri olan başkent Edirne'ye de uğrar. Burada bulunan alimlerle ilmî sohbetler yapar. Bu arada Molla Hüsrev, «Mutavvel» e yazdığı hâsiyeleri incelemesi için Mevlânâ Seydî Ahmed Kırîmî'ye sunar. Kırîmî eseri inceler, birçok yanlışların olduğunu, ilmî sohbette bulunanların huzurunda söyleyerek, eserin birçok yerlerini kararlaştırır. Bu durum karşısında haddinden fazla mahcubiyet duyan Molla Hüsrev, son derece nezaketli davranarak, müslüman Türk âlimine yakışan, şahsiyetine uygun, örnek hareketlerden birini sergiler. Seydî Ahmed Kırîmî ile beraber, Edirne eşrafına ve burada bulunan seçkin ilim adamlarına büyük bir ziyafet verir. Bu ziyafet esnasında, Kırîmî'nin itirazlarının, kuvvetli ilmî delillerle, yanlış olduğunu; kendi yazdıklarının doğru olduğunu isbat eder. Bu durum karşısında susmak mecburiyetinde kalan Mevlânâ Kırîmî de, yüksek ilim adamına yakışır hareketini gayet nazikâne ortaya koyarak, kendi yanlışlarını kabul ve itiraf edip Molla Hüsrev'den özür diler (18).

İlmî sâhadaki yeteneği gün geçtikçe daha fazla beliren düşünürümüz, kardeşinin ölümünden sonra kendisine verilen Edirne-

17. Molla Hüsrev'in müslümanlığı kabul etmiş bir Fransız asilzadesinin oğlu olduğu rivayet edilmektedir. Ancak kaynaklarımıza baktığımız zaman bunun çelişkili bir haber olduğu anlaşılıyor. Babadan dedesinin isminin Ali oluşu da Türk olduğunu vurguluyor. Bu hususta şu eserlere bakınız: Molla Hüsrev, Dürerül-Hukkâm fi Şerh-i Gureru'l-Ahkâm, C. II, İst. 1319, s. 453; Molla Hüsrev, Gurer ve Dürer Tercümesi, çev. Arif Erkan, C. IV, İst. 1980, s. 415. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ank. 1975, s. 656. Mecdî Efendi, Şakâyık-ı Numaniye Tercümesi, s. 135; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, Hazırlayanlar: Fikri Yavuz, İsmail Özen, C. I, İst. «t. y.», s. 339; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, C. II, İst. 1974, s. 605; Ömer Nasuhi Bilmen Hukuku İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu, C. I, İst. 1967, s. 434, İslâm Ansiklopedisi, C.V/I, s. 606; Mehmet Süreyya, Sicilli Osmanî, C. II, İst. 1311, s. 271; Hammer, Devlet-i Osmaniye, Tarihi, çev. Mehmet Ata, C. III. İst. 1330, s. 237.
18. Mecdî Efendi, a.g.e., s. 136.

deki Halebi Medresesi'nde eğitim ve öğretimi yürütürken II. Murad tarafından Edirne kadılığına tayin edilir (19). Varna muharebesinden evvel (847/1443)'te yine Sultan II. Murad tarafından kazasker olarak atanır. Bundan sonra Osmanlı ordusunun şer'i işleri, Molla Hüsrev tarafından hükme bağlanır (20).

Makam ve mevkiinin hiçbir önem taşımadığını kabul ederek, tahtı oğlu Sultan II. Mehmed'e bırakan II. Murad'ın bu hareketi, Osmanlı Devletinin hasımlarının işine yaramıştı. Bazı komşu beyliklerin ve haçlıların savaş hazırlığı karşısında yeniden tahta geçmeye mecbur kalan (21) II. Murad'ın idareyi ele almasıyla, oğlu II. Mehmed Manisa'ya gitti. Kendisini yalnız bırakmak istemeyen Molla Hüsrev de, O'nunla beraber Manisa'ya gitti. Sultan Mehmed Molla Hüsrev'e; «sâir devlet erkânı gibi senin de makâmından ayrılmayıp yerinde kalman gerektir», diye ısrar ettikçe O, «kalamazın zîrâ Cenâb-ı Şerifini zamân-ı uzlette de terketmek hüdüd-ı devâire-i mürüvvetten hariçtir» (kalamam çünkü yalnızlık zamanında seni terkeylemek insanlık dairesi dışındadır) diyerek, şahsiyetine yakışır sadakatı gösteriyordu.

Hoca Saadeddin Efendi'nin bildirdiğine göre, ilim deryası Molla Hüsrev bu ayrılığın uzun sürmeyeceğini, yakında tekrar tahta geçeceğini Sultan II. Mehmed'e bildirerek bazı nasihatlar da da bulunur (22). Fâtih, ikinci kez tahta geçişinden sonra Molla Hüsrev'e aylık bağladı (23).

Fetihten sonra ilk İstanbul kadısı olarak Hızır Bey'i (?-863/1459) tayin eden Fâtih, onun ölümünden sonra, ikinci İstanbul kadısı olarak Molla Hüsrev'i tayin etti (863/1459). Molla Hüsrev'in ilmî şahsiyetine hürmeten, fazla olarak Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıkları da vazifesine ilâve edildi.

İlk İstanbul kadısı Hızır Bey hem kadı, hem de müftü olmuştu. Molla Hüsrev de 877/1472 tarihine kadar İstanbul kadılığı ile

19. A.g.e., s. 138.

20. İlmîye Salnamesi, İst. 1334, s. 329; Mecdi Efendi, a.g.e., s. 136.

21. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, Ank. 1982, ss. 430-435.

22. Hoca Saadetin Efendi, Tacüt-Tevarih, sadeleştiren: İ. Parmaksızoğlu, C. II, Ank. 1975, s. 228.

23. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ank. 1975, s. 657.

müftülüğünü beraber yürüttü. Sonra müftülük Sahn-ı Seman müderrisi Alâüddin-i Arabî'ye verildi (24).

Büyük alim Molla Hüsrev'in kendisine verilen bu kadılık görevlerini isteyerek almadığı görülmektedir. O' bu hususu şöyle belirtiyor: «Bu sırada isteksiz ve rızasız olarak, kadılık belasına tutuldum. Kadılıkta geçen ömrümü oyalanmak, halkın içine karışmayı, müslüman olmayan kimselerle uğraşmayı da değersiz bir şey sayardım. Hatta bunun halime uygun olmadığı dâimâ zihnimde dolaşırды (25). Görüldüğü gibi kendisini ilmi çalışmadan uzaklaştırdığı için, kadılık yapmayı ömrün boşa geçen bir bölümü olarak kabul eden Hüsrev, ilimler içinde en yüksek payeyi fıkıh ilmine veriyor. Ona göre fıkıh ilmi, ilimlerin uğraşmaya en uygunu ve gönül vermeye en yaraşırдыdır. Fıkıh ilminden bahsederken; «bu ilim temiz ve pak olan ümmetin alimlerinin, haline itina gösterdikleri ve doğru dinin büyüklerinin, esaslarını bağlayıp sağlamlaştırmakta çaba harcadıkları fıkıh ilmidir» (26), diyor.

Çeşitli meşguliyetleri arasında fırsat buldukça kendini ilmi çalışmaya veren Hüsrev, Gurer isimli eserini bu meşgaleleri arasında yazmaya başlamıştı. Eserinin son kısımlarına geldiği zaman; «Yüce Allah beni kadılık belasından kurtardı» (27), diyerek şükretmektedir.

872/1467 Yılında yakalandığı salgın veba hastalığından kurtulması için yüce Mevla'ya şöyle bir dilekte bulunur: «Şanı yüce ve gücü büyük olan Allah (c.c.) eğer beni; O'nun maarif ve ulûm çöllerinde, idrâk ve fehm sahalarında mesafe katetmeye kadir olacağım şekilde bu afetten kurtarırsa, ihsan edilmiş ömrümün kalan kısmını, mendup (şeriatça yapılması uygun görülen) bir yol ile kalbimdeki şu şeyi ortaya koymaya harcayacağım: Fıkıh hakkında sağlam, tertibi hoş bir metin tasnif etmeye ve muhkem, intizamı güzel, zayıf rivayetlerden itlakatı (iyice anlaşılması) için fetvalarda, şerhlerde zikredilmiş kayıtlarla ve metinlerde vaki olan müsâmahalar, devşirip bağlama kabîlinden şerif ve latif işa-

24. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ank. 1965, s. 176.

25. Molla Hüsrev , Gurer ve Dürer Tercümesi, Çev. Arif Erkan, C. I, İst. 1979, s.3.

26. A.g.e., s. 2.

27. A.g.e., s. 3.

retlerle donatılmış; meşhur metinleri, önemli meseleleri muhtevi; bu meşhur metinlerde yazılı olmayan olayların hükümlerini dü-rüp devşiren, fasih, edip, yani arapça ilminde mahir olup nazmı beğenilen ve fakih erip, yani âkil (aklı) olup mana ve hülasası te-miz olan bir metin tertip edeceğim diye azmettim.

Yüce Alah (c.c.) bendeki hastalığı gidermekle bana ihsânda bulununca ve bana şefkat ve merhamet hazinelerinden selâmet elbisesini giydirince arzu ettiğim işe giriştim, kasdettiğim şeye başladım (28). Büyük fıkıh bilgini bu eserini tamamlayınca ona «Gureru'l-Ahkâm» ismini verdiğini belirtmektedir. Bu eser bilgi-nimizin ismini ölümsüzleştirmeye yetmiştir.

Molla Hüsrev'e göre fıkıh ilmi, dünya nizamı, ahiret kurtu-luşu ve kıyamet gününde kulların felah bulması için bir sebeptir. Yaptığı kadılıklardan da bazı tecrübeler edindiğini belirten Hüs-rev, halk ve talebeler arasında da son derece sevgi ve saygı görü-yordu. Talebeler her gün kuşluk vakti Molla Hüsrev'in evi önünde toplanır, hoca yemeğini yedikten sonra, atının önünde yaya yü-rüyerek medreseye kadar gelirlerdi. Ders bittikten sonra da, aynı şekilde, evinin önüne kadar geri götürürlerdi.

Kaba sakallı, orta boylu olan bilginimiz çok vakarlı olup bol bağış yapardı. Her vakit resmî ve dinî kisve giyer, İmâm-ı Âzam'ın tâcı gibi küçük sarık sarıncırdı. Cuma namazlarını Ayasofya Ca-miinde eda ederdi. İç camiye girince «halk ta'zimkarâne saf bağ-layarak mihraba kadar aralarında yol açarlardı» (29). Fâtih Meh-med de bu hali görünce, vezirlere; «zamanımızın Ebu Hanifesi-dir», diyerek Molla Hüsrev'i gösterip, her zaman onun zat-ı şerifi ile iftihâr ederdi.

Molla Hüsrev, söylediğini tutan ilmi ile âmil bir kimse idi. «Geçmiş zamandakiler gibi hizmetçiler kullanmayınız», diye söy-lediği için birçok hademe ve cariyesi varken, çalışma odasını ken-disi temizler, çıra ve mumunu kendisi yakardı. Kadılık ve ders verme meşgaleleri arasında, selefin önemli gördüğü kitabından birini istinsâh edip her gün iki varak (dört sayfa) yazı yazmayı kendisi için zaruri saymıştı. Böylece ilmin yayılmasına katkıda

28. A.g.e., s. 10.

29. Tammir, Devlet-i Osmaniye Tarihi, çev. Mehmet Ata, C. III, İst. 1330, s. 238.

bulunmanın en güzel örneklerinden birini ortaya koymuş oluyordu. Çünkü o zaman henüz matbaa yoktu. Kitaplar yazma olarak çoğaltılıyordu.

Vefat eylediği zaman, kendi güzel hattı ile yazılmış muteber ve önemli kitaplardan birçok eser bırakmıştı. Ancak, bunlar zayi olmuş, sadece iki tane Şerh-i Mevâkif kalmıştı. Zamanın bazı uleması bu iki şerhi teberrüken altı bin akçeye satın almıştı (30).

Vakar, ciddiyet, çalışkanlık ve ilmi ile temayüz eden Molla Hüsrev'i, asrının seçkin alimleri de takdir etmekteydiler. Bunlardan biri, yukarıda karakterini belirtmeye çalıştığımız Fâtih'in hocası Molla Gürânî'dir. Boş zamanlarının çoğunda Molla Hüsrev'in sohbetlerine katılan Gürânî, bundan şeref duyardı. Gürânî, Şeyh İbn Vefâ hazretlerini tasvib eder onun doğruluğunun çehresini şöyle açıklardı: «Mevlânâ Hüsrev, Şeyh İbn Vefâ gibi sadâet-i neşeteynine (iki dünyasının saadetine ulaşmış) bir kâmil ve devlet-i ilmiye ve ameliyeye vâsıl bir fâzıldır. Aynı meşrepte olan birarada bulunur) önermesi anlamınca ol iki fâzıl-ı refî'i şanın (şanı yüce iki bilginin) birbirine izafet ve inzıam-ı mahzına (sırf bir araya gelmelerine) musâdif ve mahallinde vâkıftır. Velâkin esatın-i selâtin-i zamane ile ihtilatımız (devlet işlerine karışmamız) meşâyih-i ızâm ile irtibâtımıza mânidir» (31).

Görüldüğü gibi asrın en ileri gelen âlimleri tarafından şeyh kabul edilen Molla Hüsrev, ciddi ilmi tartışmaların hakemliğini de yapıyordu. Fikir hayatına dinamik bir unsur getirmeyi hiçbir zaman ihmal etmeyen Fâtih, metafizik meselelerin münakaşasından haz duyar (32), âlimlerle tartışmayı severdi. Rivayete göre bir gün Molla Zeyrek (?-879/1474) padişahın meclisinde, kendisinin Seyyid Şerif Cürcanî'den (33) daha bilgili olduğunu id-

30. Mecdî Efendi, a.g.e., s. 137.

31. A.g.e., s. 108.

32. Abdülhak Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İst. 1943, s. 26.

33. Seyyid Şerif Cürcanî : İslâm alimi (Tacu 1340-Şiraz 1413). Mısır'da Ekmelüddin Mahmut el-Bâbertî'nin derslerine devam etti. 1374'te Anadolu'ya geldi. Karaman'a uğradı. Molla Fenarî ile birlikte Mısır'a ilim tahsiline gittiler. Sonra Şiraz'a dönerek Şâh Şüca'nın himayesine girip Şiraz'da müderrislik yaptı. Hanefi mezhebindedir. Timur Şiraz'ı zaptettiği zaman (1384) Cürcanî'yi Semerkant'a yolladı. Timur'un ölümünden sonra tekrar Şiraz'a döndü. Bakara suresinin beşinci ayetindeki : İşte böyle kimseler, Rablarından olan hidayet ve doğru yol üzeredirler; ve bunlar azaptan kurtulup sevaba erenlerdir.» Alâ kelimesinin yorumu

dia eti. Bu iddiadan ruhu rencide olan Fâtih Sultan Mehmed, Molla Zeyreği susturdu. Bu mesele açık olarak ortaya çıksın diye, o zaman Bursa'daki Sultan Medresesinde müderris olan Hoca - Zâde'yi İstanbul'a davet ederek, Molla Zeyrek ile, bu konu da ilmî tartışma yapmasını emreyledi (34). Tartışma «Tevhid Delili» üzerinde yapıldı. Önce soruyu Hoca-Zâde sordu. Molla Zeyrek sorunun cevabını verdi. Bu tartışma Pâdişah'ın huzurunda vuku buluyor, Mahmud Paşa ayakta durarak iştirak ederken, her iki taraf da Molla Hüsrev'i hakem olarak kabul ediyorlardı. Bu heyet huzurunda, ilk defa sözü açan Hoca-Zâde «delilin inkârı, medlûlün inkârını gerektirmez» dedi. Hemen arkasından da ilave ederek; «Hoca-Zâde tevhîdi (Allah'ın birliğini) inkâr eyledi diye beni kafir kabul etmesinler,» diyerek bu hususta vuku bulacak yanlış anlaşılmaları önceden sağlama bağlamak istedi. Her iki taraf da kendi fikirlerinin doğru olduğunu iddia eylediğinden iş uzadı. Tartışmanın altıncı günü Fâtih Sultan Mehmed müdahale etti: «Bu kadar zamandan beri bu saha konuşma ile aydınlanmadı. Bundan sonra da çözümlenmesi mümkün olmayacaktır. İmdi iki taraf da birbirinin yazılarının suretini alsın, bu gece mülâhaza ve mütalaa eylesinler, ne gibi hata görürlerse ve ne gibi düşünceleri varsa yazıp yarın meclise getirsinler ki ona göre hak ve batıl ortaya çıksın ve bu iki cins cevherin (iki kişinin) kıymeti bilinsin,» diye emreyledi. Bunun üzerine Molla Zeyrek: «Benim yazımın elimde olandan gayri nüshası yoktur. Bu ise bana lazımdır, başka kimseye veremem», dedi. Hoca-Zâde ise: «Benim risalemin nüshası ikidir. Bir nüshasını size vereyim, biri de bende kalsın. Sizin risalenizi de benim yanımda kalan nüshanın arkasına yazayım», dedi. Mahmud Paşa (35) ayakta dururken kalem ve mürekkebi (devatı) belinden çıkarıp Hoca-Zâde'nin önüne koydu. Hoca-Zâde yazma işini bitirdi. Ertesi gün mecliste hazır bulunanlar, iki tarafın risalelerini inceden inceye tetkik ettiler. Neticede Hoca-Zâde'nin riaslesi tercih edildi. Molla Hüsrev üstünlüğü Hoca-Zâde'ye verdi. Bu karardan sonra Fâtih, Hoca-Zâde'ye hitaben;

konusunda bir tartışma yüzünden İslâm bilginleri bir süre Saadettin Taftazânî ve Seyyid Şerif Cürcânî taraftarları olarak ikiye ayrıldılar. Bu suretle Osmanlı ulemasının bir kısmı Saadettin Taftazânî'ye, bir kısmı da Cürcânî aracılığıyla Râzî'ye bağlanmışlardır. (Meydan Larus; Öme Nasuhi Bilmen, Büyük tefsir tarihi, C. II, s. 584).

34. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, eş-Şekâyık-ı Numâniyye fi 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye (Vefeyâtü'l-a'yân ve Ebnâü Ebnâi'z-Zaman, C. I, s. 133 kenarında).

35. Mecdî Efendi, a.g.e., s. 143.

«Molla Zeyrek'in tasarrufundaki medreseyi sana verdim, senin hakkındır», dedi.

Molla Zeyrek medreseden azledilince Bursa'ya gidip oraya yerleşti. Hoca Hasan isimli bir komşusu günlük masraflarını karşılamayı taahhüt etti. Hoca Hasan, Molla Zeyrek ölünceye kadar ahdini yerine getirdi. Daha sonra Padişah'ın İstanbul'a davetini Molla Zeyrek kabul etmedi (36).

Bu tartışmadan sonra Molla Zeyrek'in medresesine müderris tayin edilen Hoca-Zâde, Fâtih'in emriyle ünlü «Tehâfûta'l-Felâsife» isimli kitabını yazdı (37). Bu kitabın yazılışını, «İmam-ı Gâzâlî ile hukema arasında bir hüküm vermek için», Fâtih'in emrettiği belirtilmektedir (38).

Yukarıda görüldüğü gib en güç ilmi münakaşaların çözümünde bile ilmi otoritesine baş vurulan Molla Hüsrev, ilmi şahsiyetine zül getirecek hiçbir hareketi kabul etmezdi. Rivayete göre, Fâtih bir sünnet düğünü nedeniyle (39) büyük bir velime (ziyafet) verir. Bu valimede ulemanın keyfiyete göre (protokola göre) oturmasını ister. Kendi makamının sağ tarafını Molla Gürânî'ye, sol tarafını da Molla Hüsrev'e ayırır. Molla Hüsrev, bu toplantıdaki ayrılan yerlerin, makamların gereğine uygun olmadığını, ilmi şahsiyeti gereğince padişahın soluna oturamayacağını belirterek şöyle der: «Ol meclis-i Hümâyûna varamayışım gayret-i ilmiyemin gereğidir» (40).

Padişahın solunda oturmayı ilmi şahsiyetine yakıştıramayan Molla Hüsrev 867/1463'te bir gemi ile Bursa'ya gitti (41). Kendini ilme adanmış olan büyük alim, burada kendi adıyla anılan medresesini (Hüsrev Medresesi) yaptırdı. Bu «medrese, Bursa'da Zeyniler'de on hücreli ve kubbeli iken yıkılmıştır (1235). Bunun üzerine, sonradan ahşaptan yapılmıştı (1236). Bu da 1333/1914-15 tarihine kadar ayakta idi. Daha sonra yıkılmıştır (...).

36. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, a.g.e., s. 133; Mecdî Efendi, a.g.e., s. 144.

37. Mecdî Efendi, a.g.e., s. 149.

38. Dr. Mubahat Türker, Üç Tehafüt Bakımından Felsefe ve Din, Ank. 1956, s. 53.

39. Hammer, a.g.e., s. 238.

40. Mecdî Efendi, a.g.e., s. 138.

41. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ank. 1975, s. 657.

Pâye bakımından medrese, vakfiyesine göre yirmili iken (1241) sonradan yükselerek 1000/1591-92'de kırklı ve 1004/1595-96 tarihinde elli pâyesine yükselmiştir» (42). Molla Hüsrev bu medresede derslerine devam ederken, yaptığı hatayı tamir etmek isteyen Fâtih Sultan Mehmed, O'nu yine İstanbul'a davet ederek Şeyhülislâm tayin eyledi 874/1469 (43). Molla Hüsrev ölümüne kadar bu makamda kaldı. Şeyhülislâm olarak 885/1480 Yılı'nın Şaban ayında, bir cuma günü vefat eyledi. Cenazesi Bursa'ya götürülerek, kendi medresesinin bahçesine gömüldü (44). Mezar taşında; «Menba-ı ilm-i hüner, vâris-i ulûm-i hayru'l-beşer, fâzil-i hürşid-eser, sahib'l-Dürere ve'l-Gurer Mevlânâ Muhammed Hüsrev» kitabesi yazılıdır (45).

Böylece ilmî şahsiyetini belirtmeye çalıştığımız Molla Hüsrev, görüldüğü gibi devrinin en yüksek ilim adamlarından ders almış, Fıkıhta asrının en büyük siması olmuştu. Bununla beraber, fıkıhın dışında, diğer ilimlerle de uğraşmış, değerli eserler vermiştir. Tefsirde, Tefsir-i Kâdî'ye şerh yazmış, En'am suresine ait ayrı bir risale kaleme almıştır. Belagatta da son derece mâhir olan Molla Hüsrev, Alaeddin Rumî'nin Tesmiye, Ahbâru'n-Nübüvvet, (Fıkıh), (Usûl), (Belagat), (Mantık) gibi altı ilimden bahseden risalesini Nakdû'l-Efkâr fî Reddî'l-Enzâr adıyla şerhetmiştir. Bunlardan başka çok sayıda ilim adamı yetiştirmiştir. Bunlar arasında, 24 yıl fetva makamında kalan Zembilli Ali Cemali Efendi (?-1526), Manisa-Zâde Muhyiddin (Muhiddin) Mehmed Efendi (?-888/1483) ve Molla Hasan Samsunî (?-891/1486) şöhret kazanmışlardır. Dolayısıyla her âlim gibi Molla Hüsrev'in adı da ölümsüz eserleri ve öğrencileri tarafından devam ettirilmiştir.

III— Molla Hüsrev'in Yetiştirdiği Öğrenciler :

Konumuzun başında belirttiğimiz gibi, Molla Hüsrev'in çevresini oluşturan unsurların önemli bir kısmını da yetiştirdiği öğrencileri teşkil eder. Bunların hepsini tek tek ele almak çalışmamızın hacminin dışındadır. Ancak konuya bütünlük sağlamak bakımından bir veya ikisinden kısaca bahsetmenin yerinde olacağı inancındayız.

42. Dr. Cahit Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst. 1976, s. 314.

43. Mehmet Süreyya, Sicilli Osmanî, C. II, İst. 1311, s. 271.

44. Mecdî Efendi, a.g.e., s. 138.

45. Avkat Dr. Abdülkadir Altunsu, Osmanlı Şeyhülislamı, Ank. 1972, s. 7.

Bilindiği üzere Molla Hüsrev'den ders almış öğrencilerin en şâhretlilerinden biri, Zembelli Ali Cemâlî Efendi (?-1526)'dir. Ali Cemâlî Efendi «XVI. Yüzyılın ilk yarısı içinde yetişmiş olan alimler arasında vakar ve ciddiyeti, serbest düşüncesi ve yüksek seciyesi ile temayüz etmiştir» (46).

Ali Cemâlî Efendi, Molla Hamza'dan okuduktan sonra İstanbul'a geldi. Molla Hüsrev'den ders aldı. Daha sonra Molla Hüsrev O'nu Bursa'da bulunan, müderris Hüsem-Zâde Muslihiddin Efendi'ye (?-893/1488) gönderdi. Burada hocasına hem müfîd, hem de damat oldu (47).

Ali Cemâlî Efendi II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatlarında Şeyhülislamlık yapmıştır. Yavuz Sultan Selim (875/1470 - 926/1520) gibi gazaplı ve şedid bir hükümdarın bazı işlerine karışarak çekinmeden itirazlarda bulunup, Padişah'ın karar değiştirmesini sağlamıştır.

Yavuz Sultan Selim bir gün hazine görevlilerinden, suistimâl yaptığı anlaşılan 150 kişinin katlini emreder. Bunu öğrenen Şeyhülislam Ali Cemâlî Efendi, «usul ve kanuna mugayir olarak derhal saraya, Divân-ı Hümayuna gelmiş padişaha maruzatı olduğunu söylemiş; gelmesine müsaade olunarak Sultan Selim'in huzuruna girmiş ve ziyaret sebebini arz ederek» (48), «kullarınızdan 150 günahsız kimsenin katlini emreylemişsiniz, bu kararınız sünnet, din ve millet menfaatına uygun değildir. Bunların katli şer'an caiz değildir. Fetvâ ahabının vazifesi Allah'ın halifesinin ahiretini korumaktır, sehven aniden bir hata yaparsa onu düzeltmektir», der (49).

Bunun üzerine hiddet ve gazaba gelen Sultan Selim; «sizin bu sözünüz saltanat umuruna müdahale ve taarruz olup, padişahlarla bu hususlarda görüşmek edebe ve terbiyeye aykırı harekettir» sözleri ile Şeyhülislamı tekdir etti (50). Ali Cemâlî Efendi buna karşı; «Fihakika padişahların işlerinde müstakıl olmaları ve müdahaleden azade kalmaları lazımdır; fakat işlerinde müdebbir,

46. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ankara 1975, s. 665.

47. Mecdi Efendi, a.g.e., s. 302.

48. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 666-667.

49. Mecdi Efendi, a.g.e., s. 305.

50. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 667.

tecrübeli, kemal ehli olanlarla müşavere etmeleri zaruridir; aksi ise memleketin zararınadır, benim müracaatım saltanatınız işine müdahale değildir, belki umur-ı ahiretinize hizmet olup, bunu böyle söylemek bana lâzımdır ve benim vazifemdir; bunların kanından geçerseniz (hatalarını affederseniz) ne âlâ, geçmezseniz (hatalarını affetmeseniz) Allah indinde mes'ulsünüz cevabını verdi.

Şedit bir hükümdar olmakla beraber ismi gibi aklı selimi olan Yavuz, bu doğru sözü kabul etti ve «affettim», dedi.

Ali Cemâli Efendi, buna teşekkür ettikten sonra veda edeceği sırada vazifesi harici olarak zarif bir imâ ile, (51) «Bunların günahını ahiretiniz için bizim sebebizle» (O takva sahipleri) bollukta ve darlıkta harca yıp yedirenler, öfkelerini yutanlar, insanların kusurlarını bağışlayanlardır» (52). ayeti gereğince affeylediniz. Ancak, şanınıza yakışır mürüvvet gereğince bu zatlara görevlerine tayin edip, aynı yerlerinde bırakınız. Zira bunlar görevlerinden uzaklaştırıldıkları zaman birçok hakir düşürücü sorularla karşılaşılır. Rızık için çalışacakları zaman halkın onlardan uzak durmalarına bakmak lızım gelir» (...), dedi.

Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim :

— «Ben senin bu meramda şefaatin kabul eyledim, fakat hizmetlerinde taksir ettikleri için tazir ederim deyince, Ali Cemâli Efendi :

— «Orasını siz bilirsiniz. Affedip görevlerine iade etmeniz bize yeter», deyip teşekkür ederek Sultan Selimin yanından ayrıldı (53).

Yine, bir gün, Ali Cemâli Efendi Edirne'ye giden padişahı, devamlı adeti olduğu üzere ulema zümresi ile uğurlayıp şehre doğru geri dönerken, 400 kişinin ellerinin ipe bağlanmış olduğunu görür. Bunların katledileceğini öğrenince olayın sebebini sorar. Zabıtalardan biri; «Bunlar padişahın ipek ticaretini yasaklayan emrine muhalif hareket ettikleri için bu cezaya çarptırıldılar», der. Ali Cemâli Efendi o anda, hemen geri dönüp padişahın huzuruna çıkarak :

51. A.g.e., s. 667.

52. Kur'an, 3/Âli İmran, 135.

53. Mecdî Efendi, a.g.e., s. 306.

— «Elleri bağlı 400 kişinin katli şer'an helal değildir. Bu hususta mesul olursun. Sakın bunları katletme» der. Bu söz üzerine şiddetle kızan Padişah :

— «Halkın üçte birinin intizamı için, üçte ikisini katletmek caizken, bundan çok az birkaç zelinin bir avuç kanını akıtmak gerçekten de çöktür!» deyince Ali Cemali Efendi :

— «Ulu nimetlere büyük zarar vermeye sebep olursa hal bu minval üzeredir, fakat ipek satmakta alemin intizamına ne zarar vardır ki bu insanları katleder, onların günahlarını yüklenirsin», diye cevap verir (54). Bunun üzerine padişah :

— «Benim emrime muhalefetten daha büyük zarar mı olur?» deyince, Ali Cemâlî Efendi tekrar cevap vererek :

— Bunlar senin emrine muhalefet etmemişlerdir, zira senin ipek emini tayin etmen, onun alınıp satılmasına ruhsattır, belki de açık bir icazettir, deyince; Pâdişah :

— Saltanat işleri ile ilgili hususlarda bu şekilde söylemek senin vazifen değildir, der. Ali Cemâlî Efendi :

— Bu husus senin ahiret işlerindir. Buna karışmak benim görevimdir, diyerek selamlamadan Pâdişah'ın yanından ayrılır (55).

«Bu mukabeleye camı sıkılan Yavuz Sultan Selim, bir müddet at üzerinde düşünmüş ve sonra camı sıkın bir halde yoluna devam etmiştir. Bu vaziyet üzerine vezirler hayret ve korku içinde kalıp şaşırılmışlar, bu hal ile Edirne'ye gelinmiş, yolda vicdanıyla epey mücadele eden Sultan Selim, Edirne'ye gelince 400 kişinin affını emreylemiştir» (56).

Görüldüğü gibi, Molla Hüsrev'in yetiştirmiş olduğu Zembilli Ali Cemâlî Efendi, Osmanlı Devletinin en sert mizaçlı pâdişahına karşı hakikatı bildirmekte hiç çekinmemiştir. Yavuz Sultan Selim de verdiği kararın gerçekten isabetsiz olduğuna inanınca, dönmekten çekinmiyor. Sadakatine inandığı Ali Cemâlî Efendi'ye, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerini birleştirerek vermek istiyor. Ali Cemâlî Efendi bunu kesin olarak reddederek, müftülük ve müderislikle kanaat eyleyeceğini söylüyor. Bu mütalaası padişahın çok hoşuna gittiği için O'na 500 flori (altun) gönderiyor (57).

54. Mecdî Efendi, a.g.ê., s. 306; Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.ê., s. 667.

55. A.g.ê., s. 307.

56. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.ê., s. 668.

57. A.g.ê., s. 668.

Molla Hüsrev'in yetiştirdiği öğrencilerden bir diğeri de Manisa-Zâde Muhiddin Mehmed Efendi (?-888/1483) dir. Ayasofya medresesinin en üst katında, geceleri sabaha kadar ders çalıştığı için, ışığının devamlı yanmasıyla Fâtih'in dikkatini çekmiştir. Mahmut Paşa Medresesini inşa ettirdiği zaman, pâdişahın emri ile, buraya ilk defa Manisa-Zâde atanmıştır. «İlk dersinde başta Hocası Molla Hüsrev olmak üzere bütün ulemâ hazır bulunmuştu. Molla Hüsrev dersten sonra: «Diyar-ı Rum'da iki ders dinledim. Birisi Sultan müderrisi Fenârî Mehmed Şah'ın dersi, biri de hâzır bulunduğumuz derstir» (58) dedi. Bu şekilde, çalışkanlığı ve ilmi yeteneği ile daha ilk yıllarında dikkati çeken Manisa Zâde, Sahn Müderrisliği ve vezirlik de yapmıştır.

Buraya kadar vermeye çalıştığımız açıklamalara istinaden şöyle bir sonuçlamaya gidebiliriz. Molla Hüsrev'in çevresini meydana getiren müderrislerin hemen hepsi de sağlam ahlaklı, hiçbir kuvvet karşısında ilmi hakikatlerden fedakarlık etmeyen ve ilmi her şeyin üstünde tutan kimselerdir. Osmanlı alimlerindeki bu dikkate değer tutum, Yıldırım Beyazıt devrinde de görülüyor. Bir gün Yıldırım Beyazıt bir davada şahitlik etmek ister; Osmanlı Devletinin ilk Şeyhülislamı Molla Fenârî (1350-1431), «sen tarik-i cemaatsın şehâdetin makbûl değildir.» (59) diyerek reddeder.

Konumuzun baş kısımlarında belirttiğimiz gibi Akşemseddin, yanlış hareketini düzeltmesi için, ziyaretine gelen Fâtih Sultan Mehmed'e ihtiram göstermediği gibi hediyesini de kabul etmiyor. Molla Hüsrev, ilmin haysiyetini korumak için en ufak bir taviz vermeyip, görevinden ayrılarak İstanbul'u terk ediyor. Bursa kadısı olarak görev yaparken Molla Gürânî, Fâtih'in gönderdiği fermanı «şeriata uygun görmediği için, getiren çavuşun önünde yırtarak» (60) çavuşu reddediyor. Bu gibi âlimlerin yetiştirdiği öğrencilerin de aynı karaktere sahip olduklarını görüyoruz.

Bu devri inceleyen Hammer görüşünü şöyle sergiliyor: «Hademe-i cevâmî'; müezzinler, imamlar ile vâizlerin nüfuzu Türkiye'de her şeyden azdır. Ulemânın isâ, Çin'den başka hiçbir hükümetde Devlet-i Osmaniye'de olduğu kadar kudreti yoktur.» (61).

58. Dr. Cahit Baltacı, a.g.e., s. 380.

59. Ahmet Refik, Büyük Tarih-i Umûmî, C. IV, İst. «t. y.», s. 440.

60. İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, s. 407.

61. Hammer, a.g.e., s. 231.

İlmiye teşkilatı yönünden bu devri, Osmanlı Devletinin önceki devreleri ve aynı çağın batı dünyası ile mukayese edersek, bu döneme «altınçağ» demek hakkını kendimizde bulacağımız düşüncesindeyiz. İlk Osmanlı medresesi başkent İznik'te 1330'da Orhan Bey tarafından kurulur. Bu medrese önemini, Bursa medreselerinin açılışına kadar devam ettirir. 1326'da Bursa alınarak başkent yapılır. Bunun üzerine Bursa'daki medreseler önem kazanırlar. Ne var ki ilmiye Teşkilatı üzerinde çok farklı bir değişiklik olmaz. Ancak Yıldırım Beyazıt kadıların alacakları rüsüm miktarını tayin eder. 1363'te Edirne'nin alınmasıyla, burası başkent yapılır. Böylece Edirne'de kurulan medreseler ön planda yer almaya başlar. İstanbul'un fethinden sonra, Şahn-ı Seman Medreseleri kuruluncaya kadar Edirne medreseleri önemini korur. Medrese sayısının artması ile, II. Murad bir teşkilat kurmaya çalışırsa da bu yeterli olmuyor. Şahn-ı Seman Medreselerinin kuruluşu ile ilmiye teşkilatı en üstün zirvesine ulaşıyor. Bugün bile emsâli nadir görülen, Osmanlı İlmiye Teşkilatı tam anlamı ile gerçekleştiriyor.

Fâtih Sultan Mehmed'in bu teşkilatı kurmasından, yaklaşık bir buçuk asır sonra, Batılı ilim adamlarından Galiêi (1564-1642) «dünya dönüyor» dediği için, 1633'te engizisyona gidiyor ve mahkum ediliyor (62). Batı bu kadar dogmatik bir tutum içindeyken, bizim ilim adamlarımız fizik ve metafizik sahada dünyaya ışık saçıyor. 860/1456 Yılları civarında (63) metafizik sahada Tehâfü-tü'l-Felasife adıyla yeni bir felsefî eser yazan Hoca-Zâde, 20 bin akçe ile taltif ediliyor (64). Galilêi'nin mahkum edilışinden, yaklaşık 177 yıl önce vuku bulan bu olay, o zamanki ilim ve medeniyet seviyemizin üstünlüğünü göstermeye yeter inancındayız. Bu zirvenin en üstünde yer alan Molla Hüsrev'i saygı ile anmanın, her Türk aydını için bir görev olacağı düşüncesindeyiz.

62. Meydan Larousse, Cilt 4, s. 924.

63. Dr. Mubahat Türker, a.g.e., s. 54.

64. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 655.